

A FŐVÁROS ÉS A VIDÉK NÉPESEDÉSI MOZGALMA

A TÁRSADALMI élet törvényszerűségeit kutató munkának régtől Afogva egyik legérdekesebb célpontja a népesedés szabályainak kinyomozása. A nagy angol író, Malthus, előtt is sokan feszegették már ezt a kérdést, és érlelték addig, hogy Malthus három törvényt lefektethette. S azóta, immár öt emberöltő óta, szakadatlanul türemlik a vita: újra meg újra visszatér az irodalomban azoknak az elveknek a kapcsolása, melyek szerint — állítólag — igazodik a népesedés.

Hazai irodalmunkban a népesedés törvényének a kérdése aránylag csak kisebb hullámokat vert fel. Láng Lajos, Balás Károly, Kovács Gábor és a némileg másirányú Kenéz Béla személyén kívül alig akadt speciális művelője Magyarországon a népesedési problémának. Pedig a magyar népességi statisztika, — úgy a népszámlálások, mint a népmozgalmi statisztikai felvételek — mintaszerűek. Az álló és mozgó népesség statisztikájáról évtizedek óta nagybecsű kommentárok jelentek meg. Pontosan megmutatják ezek a fejlődés irányait. Beszámolnak a népességnek vallás, kor, foglalkozás stb. szerint való tagozódásáról. A születési, halandósági, szaporodási népmozgalom számos vonatkozása külön is szemle tárgya volt ezekben a kiadványokban.

De valahogy mégis csak félmunka volt az, amit egyébként kitűnő statisztikusaink végeztek. Félmunka annyiban, hogy alig kísérelték meg a népesség fejlődésére ható dinamikai erők hatását feltárni. Alig törődtek azzal, hogy a népesség fejlődését szoros összefüggésbe hozzák azokkal a gazdaságtársadalmi erőkkel, melyek végeredményben szintén mozgatják, erősebb vagy lassúbb tempóra szorítják, esetleg éppenséggel csökkentik a népességet.

Régóta éreztem a magyar népesedési viszonyok kutatásának ezt a hiányát. Igaz, hogy a külföldi irodalomban sem igen történt átfogó kísérlet arra, hogy a népesség fejlődésének gazdaság-statisztikai háttere megvilágíttassék. A kérdés az volt: megvan-e a mód a magyar népességi kutatást elszigetelt rendszeréből kiemelni, az élethez közelebb hozni?

Két korábban megjelent munkámban a népességünk számbeli és minőségbeli evolúcióját akadályozó két jelenséggel, a kivándorlással

és a tuberkulózissal foglalkoztam.¹ önként kelt fel előttem az aggály, vajjon a háború után összezúzott» megcsönkített Magyarországnak van-e reménye arra, hogy szűk határai között erősebben szaporodjék.

Mikor ez a téma (1926-ban) megfogott, Csonka-Magyarország viszonyairól — a háborút követő években észlelt fejlődésről — még nem állott elegendő anyag rendelkezésre. Különösen nem abban az irányban, hogy a vizsgálatok körét a gazdasági élet jelenségeire is kiterjeszthessem, keresendő a kapcsolatokat a népesség és a gazdasági élet alakulása között. Megvolt azonban az a lehetőség, hogy mintegy lezárt korszakot tárgyalandó, a háború előtt való boldog Nagy-Magyarország népességének fejlődését tegyem kutatásaim középpontjába.

Nem mondom, hogy minden irányban tökéletes munkát végeztem abban a művemben, melynek gondolatmenetét alábbiakban kifejtem. Egy ember erejét és munkaképességét messze meghaladja azoknak a lehetőségeknek szinte zuhataga, mely itt eléje vetődik. Mégis, túlszerűen volnék, ha azt mondanám, hogy a fáradtság, melyet arra fordítottam, hogy (magyarországi viszonylatban bár) párhuzamba vonjam a népesség fejlődését a gazdasági élet alakulásával, egészen hiábavaló volt. Nagy és frappáns igazságokra bukkantam, melyek megszívlelésre méltók.

A háború előtti Magyarország népesedésének két tipikus vonása volt. Az egyik: Budapest lakosságának szinte tüneményes gyarapodása. A másik: a kivándorlás. A főváros népessége 1880-ban még csak 370.767 fő volt. 1910-ben már 880.371. A székesfőváros rendkívüli vonzóereje-e az a bűvös hatalom, mely ide hömpölyögtette régi országhatáraink mindegyik zugából a népfelesleget? Se vonzóerő erősebb vagy gyengébb volta szabályozta-e évtizedeken át a főváros népessége szaporodásának gyorsulását vagy lassúbbodását?

Budapest népszaporodása 1880-tól 1890-ig 36,6%, 1890-től 1900-ig éppenséggel 44,8%, 1900-tól 1910-ig azonban már csak 20,0% volt. Kielegítő-e az a magyarázat, hogy az amerikai kivándorlásnak az 1903 évben kiobbant nagy fellángolása volt az, ami ennyire mérsékelte Budapest népességének fejlődését?

Valóban a kivándorlás borzasztó hullámverése magával ragadott olyan elemeket is, melyek mozgolódásának végső célja előbb talán a székesfőváros volt. De a magyarázat mégis meddő. Az ország egyéb részeinek fejlődésében korántsem támadt olyan szakadék, mintsem Budapesten észlelhettük.

¹ a) A gümőkórhalandóság Magyarországon a XX. század elején. (A Magyar Statisztikai Közlemények 62. kötete szövegének különnyomata. Budapest, 1925. XIII. 144 l.)

E mű folytatása „Csonka-Magyarország tuberkulózishalandósága az 1920—25. években“ c. munkám. Budapest, 1927. 113 l.

b) Laky D. „Tizenöt év Magyarország kivándorlásának történetéből“. (A Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 67. kötete szövegének különnyomata. Budapest, 1918 138 lap.)

Mi volt az oka a nem várt csillag hullásnak?

A népességi tömegek vonzódásában még forradalmibb változás történt a háború után. Az 1920. évi népszámlálás időpontjában csupán 55%-kal volt nagyobb a főváros lakossága, mint 1910-ben. A vidék szaporodásának ereje csaknem akkora (4,8 %) volt, mint a fővárosban. Pár évtizeddel előbb a fővárosé volt négyszer-öttször nagyobb. A magyar statisztika dsiklott e mély jelentőségű eredmény mellett. Igaz, az 1910-ben jelentkezett tanulsággal sem sokat törődött.

Engem éppen a nagy ellentét, mely a múlttal szemben életre kelt, készítetett arra, hogy gondosan megvizsgáljam azokat az okokat, melyek 1900-tól 1920-ig egyrészt a székesfőváros s másrészt a vidék népesedését irányították. Kutatásom anyaga két részre szakad. Előbb az 1900-tól 1910-ig terjedő adatokat dolgoztam fel.¹ A második részben pedig az u. n. háborús évtizedét.²

Kutatási módszerem munkám mindkét részében azonos volt. A népesség számbeli fejlődésével csak röviden foglalkoztam. Főképp azonban a népességi fejlődés gazdasági háttérét törekedtem megrajzolni s módszeremnek ez a sajátossága az, ami — úgy hiszem — lehetővé tette népességünk szaporodásának újszerű magyarázatát.

A gazdasági háttér kiépítésében kisebb figyelmet fordítottam a foglalkozási viszonyok változására, noha természetszerűleg a lakosság foglalkozási viszonyai is elég hű tükkrét adják (ha a lakosságot álló, megrögzített tömegnek vesszük) a gazdasági élet kibontakozásának vagy ellanyhulásának. Inkább a szorosabban vett gazdasági vonatkozások kiderítésére törekedtem. A mezőgazdasági termelés helyzetének, valamint az ipar fejlődésének kérdésein túl behatóan tárgyaltam a hitelügyet, az államháztartás alakulását, a külkereskedelmi forgalom adatait, a közlekedési viszonyok evolúcióját, az építkezési költségek kérdését, stb.

A magyar gazdasági statisztika egész fegyverzetét annak a két jelentős tanulságnak a megmagyarázására vettem igénybe: mi okozta azt, hogy Budapest népességének szaporodása 1900 után oly erősen csökkent? S mi okozta azt, hogy a háború évtizedében ez a szaporodás csaknem elenyészett?

Budapestnek a lakosság számában jelentkező telítettsége 1900 után már közeledett a maximum felé. Az a kivételes (szinte egyeduralmat jelentő) helyzet, melyet a székesfőváros előbb foglalt el Magyarországon közgazdasági életében, 1900 után megrendült. Megrendült legalább viszonylagos értelemben: már nem tudott többé zökkenő

¹ Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig. Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. Írta dr. Laky Dezső, műegyetemi tanár. Első rész. Statisztikai Közlemények 55. kötet, 2. szám 191 1. Szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos. Kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala.

² II. rész. Statisztikai Közlemények, 57. kötet. 1. szám. 487 1.

nélkül rendelkezésére állni a vidék népfeleslegének, úgy, mint a századfordulóig láthattuk. Az a körülmény, hogy 1900 után a magyarországi kivándorlás vonala hirtelen feltornyosult, azt mutatta, hogy Magyarország népességének fejlődése és a magyarországi munkapiac alakulása között az egyensúlyt ekkor végzetes veszély fenyegette. Meg lett volna a mód most — jobban mint valaha — arra, hogy Budapest magába szívja a vidéki nagy reservoir-ból kicsordult cseppeket. De az előbb munkát adó kar hirtelen elsatnyult. A vidéken, ahonnan a kivándorlók százezrei kerültek a határon túlra, mégis csak kellett ekkor olyan erőnek kisarjadniok, melyek megakadályozták azt, hogy a Budapest felé irányuló elvándorlás a régi nagy tömegeket mozgassa meg.

Kutatási módszerem céltudatos alkalmazása igazolta azt, hogy a vidék közgazdasági helyzetének erős javulása volt az az erő, mely útját állotta annak, hogy a vidék elnéptelenedjék, — sőt reményt nyújtott arra, hogy a vidék a jövőben még erősebb ellenállást fejt ki az elvándorlással szemben. Módszeremnek éppen ebben rejtett új, szokatlan vonása. Be kell most bizonyítanom elméletem helyes voltát.

Vizsgálataim során foglalkoztam azzal, hogy a magyar mezőgazdaság éppen a XX. század első évtizedében nagy lendülettel igyekezett legalább a termelőterület fokozásával a maga helyzetén könnyíteni. A földművelés és az állattenyésztés egészséges kombinációja is mindinkább kiépült. A főbb mezőgazdasági terményeknek azonban sem összes mennyisége, sem átlagos eredménye nem mutatott olyan fejlődést, melyet joggal várhattunk volna az agrár Magyarországon. De mivel a 80-as évek óta jobbra alacsony gabonaárak is századunk első évtizedének közepéig alig emelkedtek, nagyon meg kellett becsülnünk azt a jelentős ármozgalmat, amely éppen az 1910-et megelőző esztendőekben jelentkezett: a magyar mezőgazdaság egyenlő terméseredmények mellett is másfélszer akkora értéket termelt. A mezőgazdasági termelés sokkal jobban kifizetődött. Valóban 1906 óta a gazdaközönség ismét nagyobb összegű beruházási hiteleket tudott igénybe venni. A mezőgazdaságnak ez a népesség-ellátó (visszatartó) ereje egyebüttl is jelentkezett, nemcsak a földművelésben. Logikus következménye volt ennek az, hogy a mezőgazdaság körébe tartozó önállók száma szembeötlően megnőtt 1900-tól 1910-ig. A mezőgazdasági munkások száma ugyanekkor erősen megfogyott. Az amerikai kivándorlás főképp ezeket sodorta el. De meg a mély színvonalról lassan-lassan emelkedő mezőgazdasági munkabérek sok gazdaságot készítettek arra, hogy a szükséges munkáskezet a családtagok foglalkoztatásával szerezze meg.

Hűbb tükre volt a vidék kibontakozó gazdasági erejének az ipari élet fejlődése. Akármelyik részét vontam szemle alá, előttem viliódzott az igazság, hogy a vidék gazdasági élete (legalább Budapestéhez képest) 1900 után megerősödött.

A bizonyosságok egész sorozata állott rendelkezésemre. A fővárosi

ipar éppen a kisipari vállalatok tömegében izmosodott leginkább; a vidéki ipar a középipari vállalatok sorában megerősítette Budapesttel szemben pozícióját. A vidéken 1900-tól 1910-ig az ipari vállalatok munkáslétszáma kétszer olyan gyorsan szaporodott, mint a vállalatoké. A vidéki nagyipar munkáslétszáma 120.986 fővel növekedett: majdnem kétszer annyival tehát, mint a mekkora a vidéken 1890-ben egyáltalán volt a nagyipari munkásság. Egész horderejében kibontakozik előttünk így az a nagy belső gazdasági átalakulás, amelynek hatása folytán változás történt Magyarország népességének eloszlásában is.¹

Csak egy fontos mozzanatot említek fel még az ipart illetőleg gondolatmenetemből. Budapest ipari részvény társulatainak 1905. évi részvénytőkéi csak kb. 40%-kal gyarapodtak 1910-ig. A vidéken 140 Jókaii 1905-ben a vidéki ipari vállalatok részvénytőkéi az ország összes ipari vállalatai részvénytőkéinek negyedrésze sem voltak; 1910-ben meghaladták azok harmadrészét. A vidéki ipari részvénytársulatokba fektetett tőkéknek e mellett magasabb volt a kamatozása. Csodálkozható azonban, hogy 1910 felé Budapest tőkefeleslege is valószínűleg erős sugárban áramlott bele a vidéki ipari vállalkozásokba, végső eredményben ott a népesedés erőit is szabályozva.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a század első évtizedében a vidék gazdasági élete önállósult.

Mivel azonban a munkaalkalmakat a tőke teremti meg s annak is a kapitalisztikus korban legfőbb szolgáltatója: a hitel, tanulmányomnak fontos része volt annak vizsgálata, hogy a hitelélet milyen változásokon ment át a vizsgált évtizedben. A gazdasági háttér kutatása itt is értékes adalékokkal gazdagította a népességi probléma ismeretkörét. A vidéki pénzüzetek alaptőkéjüket nagyobb arányban emelték 1900-tól 1910-ig, mint a fővárosiak. Átlagos alaptőkéjük is jóval inkább megduzzadt. A budapesti pénzüzetek számának emelkedése szinte csak külterjes volt a vidékiekével szemben. A vidéki pénzüzetek saját és idegen tőkéinek az aránya is megjavult. Számos adat szól amellett is, hogy a vidék hitelélete alkalmasabbá vált arra, hogy a rövid lejáratú hitelek alakjában jelentkező hiteligényeket kielégítse. Másrészt azonban a jelzálogos kölcsönzésekbe is sokkal inkább kapcsolódott. Igaz, hogy a vidéki eredetű jelzálogos kölcsönök drágábbak voltak, de erős olcsóbbodást folyamat mutatkozott náluk az évtized folyamán. Ha a vidéki gazdasági élet egésze számára ugyanolyan föltételekkel állott volna rendelkezésre a vidéken is a jelzálogos hitel, mint Budapesten, a vidék és főváros népesedésének viszonylata talán még erősebb eltolódást mutatott volna a vidék javára, semmint 1910-ben láttuk.

¹ A vidéki iparnak 1910. felé észlelt konjunktúráját nyilván az is támogatta, hogy vidéken a munkabérek sokkal alacsonyabb színvonalon mozogtak, mint Budapesten. Az olcsóbb termelés bizonyos feltétele tehát inkább megvolt a vidéken, mint a fővárosban.

Az egy főre eső állami egyenes adóteher összege azt igazolta, hogy Budapest gazdasági életének emelkedő vonala a 90-es évek közepén kulminált. Budapest gazdasági életében éppenséggel nem volt konjunktúris korszak a megvizsgált évtized. Legalább az első nagyobbik fele nem. Csak az évtized vége felé emelkedett újból az egy főre eső adók átlaga, jelezve a Budapesten kibontakozott konjunktúrát. Ahol azonban konjunktúra nincs, ott új vállalatok is ritkábban alakulnak; a munkaalkalom is kevesebb, vagy legalább nem annyi, mint amennyi akkor van, mikor a vállalkozó szellemet gyors sikerek reménye biztatja.

A külkereskedelmi forgalom alakulása is azt bizonyította, hogy Magyarország népesedésének strukturális megváltozásában milyen nagy része volt a vidéki gazdasági élet megélénkülésének. Ezt nemcsak a mezőgazdasági termények kivitelének fellendülésével magyaráztam meg, hanem (különösen) a vas- és fémipar érdekszférájába tartozó nyersanyagok importjának gyors fejlődésével s másfelől a vas- és fémipari gyártmányok szépen szaporodó kivételével. A vas- és fémipar erős fellegvára azonban a vidéki ipari telepek voltak.

Az állami utak építésében is nevezetes korszak volt a XX. század első évtizede. A helyiérdekű vasutak pedig hova-tovább (rendeltetésük-höz híven) egy-egy vidék s összességükben az egész vidék gazdasági előrehaladásának eszközeivé váltak.

Persze a kérdés vizsgálatának egyéb útjai is vannak, mint a gazdasági jelenségek mérlegelése. De ha egyéb eredményt sem értem el munkám első részének megírásával, mint annak megállapítását, hogy a vidéken eleven gazdasági erők vannak: csak le kell nyúlni értük, s ezek az erők végső eredményben a népesség eloszlásában egyensúlyozó erőként lépnek fel, — már nem végeztem felesleges munkát.

MUNKÁM ELSŐ KÖTETÉBEN kutatási módszeremnek alig volt zökkenője. A második részben látszólag már annál több akadály meredt elém. Az 1910—1920. évek statisztikai anyagát a háború uralta. De a konjunktúrának a háború után tagadhatatlanul a mezőgazdaság felé forduló irányzata jó eszköz volt arra, hogy mezőgazdasági népünk egészét megtartsa foglalkozása mellett. A világháborúnak egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a mezőgazdaság, különösen a földművelés a régi megbecsülését visszanyerte s az okoknak csodálatos szövődménye azt eredményezte, hogy a világháború után, megroppant gazdasági életünk mellett, szinte kizárólag a mezőgazdaságban számíthatott elhelyezkedésre a munkapiacra tóduló vagy a már ott levő nép.

Vizsgálataimnak nehézsége volt, hogy Csonka-Magyarországnak nem csupán a területe lett más, mint Nagy-Magyarországé, hanem egész gazdasági felépítése is. Úgy hiszem, a legtöbb nehézséget mégis ki tudtam küszöbölni a népesedés mélyebb értelmének megállapítására törekvő munkám második kötetében is.

A főváros és a vidék népességének fejlődésében 1920-ban nagyjában egyensúly mutatkozott. Pedig 1917-ben Budapest népessége a hadbavonultak nélkül is oly nagy volt, mint amekkoráson azelőtt, sem azóta. S viszont a háborús évtized végén Budapest népessége csak az elszakított részekről Budapest felé hullámzó menekültek száma révén volt valamivel több, mint 1910-ben. Az egykori idők fejlődésével szemben ez szinte katasztrófát jelentett Budapest népességének alakulásában. Persze a háború vérhullása a fővárosi lakosságot sem kímélte. De hiszen a háborút megelőző esztendőekben Budapest népességébe ismét figyelemreméltó számban szívódtak fel vidéki elemek. A háború alatt meg éppenséggel óriási tömegeknek adott munkát a budapesti ipar.

Ám mindezeket a pozitív hatásokat szappanbuborékként pattanotta szét az a szerencsétlenség, mely ránk szakadt a világháború után.

Különösen az ipar került 1919-el a válság országújára. Évtizedeken át az őstermelő keresők számának szaporodása (hajolt), nyomába sem ért az ipar-forgalmi foglalkozásokénak, de már 1920-ban a bányászat, az ipar és a forgalom keresőinek száma Csonka-Magyarország területén csak 57%-kal nőtt meg 1910-től 1920-ig, — az őstermelőké pedig 26 2%-kal. Sőt a jelzett szaporulat is egészében a vidéken jelentkezett, — Budapesten az ipari keresők száma megfogyott.

S ha ezzel szemben azt látjuk, hogy az őstermelési foglalkozások 1920-ban 442.287 emberrel többnek adtak kereső munkát, mint 1910-ben, iziben feltolakszik a kérdés: meg tudjuk-e a gazdasági statisztika adataival közelebről is magyarázni ezt a feltűnő jelenséget, mely igazában kulcsa a háborús évtized népesedése megértésének. E sorok írójának erős meggyőződése az, hogy az 1920. évi népszámlálás valójában kényszerfejlődések visszatükrözése volt. Mégis kétségtelen, hogy alapos okok is közrejátszottak abban, hogy a mezőgazdaság a világháború után hivatásszerű szerepet betölté.

A világháború a mezőgazdaság férfi népességének óriási tömegeit szóltotta ei foglalkozása mellől. A dolgozók közé kerültek már ekkor (sokkal inkább, mint valaha) a nők és a gyermekek. A mezőgazdasági munkakonjunktúra azonban fokozódott a világháború után. A termelés normális rendjéhez elsősorban több munkaerő kellett. A mezőgazdasági munka az lett most a munkát kereső számára, mint valaha az ipari munka. Hiányoztak a háborúban elesett katonák. A hadifoglyok közül sokan nem tértek haza. A mezőgazdaságban 1920. végén akkora volt a munkaerő-hiány, hogy a gyermeksorba tartozó elemek sűrűbben sorozódtak a munkások közé, mintsem bármikor előbb. 1920 körül az egész mezőgazdasági népesség mozgósított. Az ipar nem tudta munkaerőinek számát emelni, — minő nagy változás — s túrnie kellett, hogy a maga népességének rendje is megritkíttassék. Budapesten ez történt s 1920 körül a vidék gazdasági erői nyújtottak igazán alkal-

mat arra, hogy a lakosság gazdaságtársadalmi elhelyezkedésében végzetes torlódás ne támadjon. Bizonyos, hogy Budapestnek a háború alatt felszaporodott iparos népességéből is tekintélyes csoportokat a vidék, a mezőgazdasági termelés szívott ekkor fel.

A mezőgazdasági termelés körébe tartozó elemek átmenetileg jobb helyzete veres fonalként húzódott át gazdasági életünknek a háború után következő korszakán. Ez a jobb helyzet éleződött ki abban, hogy a kisebb birtok-típus tulajdonos-cseréje nagyon megélénkült a birtokforgalomban. A földművelő népesség kevésbé tehetőselemeire is jobb napok virradtak. Több kisember is lépett a birtokosok sorába, vagy nagyobbította meg birtokát.

A gazdaságtársadalmi fejlődésnek a népesség számának eloszlására vonatkozó hatását kutatva, nem lehet mellőzni a háború és háború után következő idők agrárpolitikájának méltatását. Ez az agrárpolitika a kötött gazdálkodás rendszerét építette ki, a közéletmezés biztosítása érdekében. A gazdálkodás rendszere azonban minden hibája ellenére sem rongálhatta meg veszedelmesen a mezőgazdaságot, mert nem volt általános. Az a fénysugár pedig, mely 1917 óta a földreform eszméiből áradt a vidéken széjjel, tengelyévé lett a földművelő népet konzerváló erőnek. Ha volt valami, ami az 1920. év folyamán a falusi porták, az urasági cselédházak és a szegényes munkásházak lakóit foglalkoztatta, — öregét, fiatalját, férfiakat, nőket egyaránt — úgy a földreform gondolata volt az, amely legelső sorban volt alkalmas arra, hogy a nép érdeklődését ébrentartsa.

A szántóföldi művelésnek fontosabb mozzanatai egyenként igazolják, mennyire szükség volt arra, hogy a mezőgazdasági munkaerők tömege a háború után növeltesse. Csonka-Magyarországon 1920-ban n millió kát. holddal kevesebb területen vetettek magot, semmint a háború előtti időben. Gondoskodni kellett a meg nem művelt földeknek a termelésbe való fokozatos bevonásáról. A világháború után szinte máról-holnapra kellett újból a termelőmunka számára megszerezni csaknem ugyanakkora darab szántóföldet, mint amekkorát 1910 előtt Nagy-Magyarországon is csak 5 év alatt törtek fel a mezőgazdaság számára. A föld munkaerők után sóvárgott s ez a szükséglet történetesen összeesett azzal a fejlődéssel, mely mellett az ipar-forgalmi foglalkozásokban általában nehezebbé vált az elhelyezkedés. Egyébként a magyar mezőgazdaságnak már 1910 körül is elég kedvező volt a helyzete s ez is elősegítette a mezőgazdasági népesség szaporodását. A háborús évtized elején a megújult termelési viszonyok járultak hozzá a mezőgazdasági népesség sorainak erősebb kitöltődéséhez. A háború folyamán és a háború után, a rossz termések idején a kevesebb, de biztos» kenyér gondolata volt az, amely őrt állott a falú határán. Az ország vidéki lakossága — s különösen annak is szegényebb eleme — látta,

hogy a föld az ember szempontjából mekkora érték, milyen biztos alap és mennyire érdemes érte küzdeni.

A gabonaárak alakulása is jelezte, hogy a világháborút megelőző esztendőekben engedett az a kínos feszültség, mely a korábbi évtizedekben csaknem a csőd felé vezette mezőgazdaságunkat. A háború alatt sem voltak eleinte a maximális gabonaárak olyan alacsonyak, hogy a gazdaközönség végzetes kárát jelentették volna. Az állatárak éppen-séggel azt igazolták, hogy a mezőgazdaság bizonyos frontokon sikerrel tud megküzdeni a háború romboló hatásával.

A mezőgazdasági termelő-osztály nagy tömegeinek — a gazdaközönségnek, de a munkásságnak is (a termény-munkabérek révén) — anyagi viszonyai így a háború évtizedében más társadalmi osztályokéval szemben kedvező irányban tolódtak el. A mezőgazdasági termelésből olyan erőforrások fakadtak, melyek előbb félig-meddig ismeretlenek voltak azoknak az erőknek komplexumában, amelyek — jelentős részük-ből — az egységes gazdasági területek népességének ide-oda hullámvándorlását szabályozták. Ezt a hullámvándorlást a mezőgazdaságtól való elszakadás formájában (ha nem csap át a határokon) városba tódulásnak szokták nevezni. Ennek a hullámvándorlásnak a háború végén szinte kétséget kizárólag sokféle ellenkezőjét észlelhettük: a városokban dolgozott elemek tértek vissza a falusi foglalkozásukba. Olyan elemek, melyek a régi szabályok szerint a mezőgazdasági termelés köréből kiváltak volna, most megmaradtak abban!

A háborús évek folyamán az adóteher mérsékelt nyomása is olyan tényező lehetett, amely a vidéki és elsősorban a mezőgazdasági népesség fejlődése szempontjából le nem becslhető hatást fejtett ki. S ha másrészt különösen a közéleti politikában, bizonyos értelemben quasi áUamszocialisztikus irány volt kialakulóban: az állami gondoskodásnak bár szükséges, de a vidéki ember mentalitásától mégis távolabb álló rendszere szintén alkalmas eszköz volt arra, hogy jó időre elvegye a kedvét a vidéki népességnek attól, hogy bevonuljon a főváros falai közé.

A világháború átalakító ereje a hitelviszonyok táján is élesen jelentkezett. Számos gyengébben fundált vállalatnak szegte a nyakát. Előzőleg azonban a vidéki pénzintézetek részvénytőkéi a budapesti méretekhez képest rendkívüli módon izmosodtak meg; a vidék függetlenebbé vált a budapesti piactól. A vidéki termelő munka a pénzintézetek részéről inkább megkaphatta a szükséges segítséget. Ez okozta azt, hogy a vidéki pénzintézetek a háború alatt sem inogtak meg. Szerényebb keretek között bár, de sikerrel folytatták tevékenységüket. Nagyon jellemző mozzanata volt a vidéki hitelviszonyoknak egyrészt, hogy a vidéki pénzintézetek vagyonában a váltótárca a háború éveiben numerikusan is egyre kisebb határok közé esett vissza s másrészt az, hogy a jelzálogos kölcsönök összege is sülyedt, 1921-re már szinte szétporladt egykori összegével szemben. 1913-ban Magyarországon

a jelzálogos kölcsönök összege 2 47 milliárd korona volt. 1921-ban pedig a pénzüzetek jelzálogos kölcsönök címén már csak 1.55 milliárd koronát követeltek ügyfeleiktől, 1921. év végéig értékelt koronákban.

Csonka-Magyarország földműves lakosságának jelzálogos terhe 1921. végén nem volt több 8—9 millió aranykoronánál. Hol volt ez az összeg az egykori teherrel szemben? A jelzálogos kölcsönök terheinek elsovadása kiválóan alkalmas volt arra, hogy földműves osztályunk gazdaságát mintegy új földtehermentesítés formájában alapjaiban megerősítse. Kiderült kutatásaim során az is, hogy a jelzálogos adósságokkal terhelt földbirtokosok közül legalább kétannyian kifizették adósságaikat a háború kitörése óta, semmint amennyien még tartoztak 1921-ben. Elsősorban a szerényebb vagyonú, a kisebb birtokosság. Így mezőgazdasági népességünk túlnyomó részének helyzete megkönnyebbült. Más szempont: a vidéki népességnek már a világháborút megelőző esztendőekben észrevehetően szaporodtak a takarékbetétei. Újabb adalék és bizonyosság arra nézve, hogy Magyarországon a világháború után a magyar mezőgazdaságot nem érthette olyan meg-rázkódtatás, mint gazdasági életünk egyéb ágait.

A háborús évtized népesedését kutató munkának az ipar kérdéseit is behatóan kellett tárgyalnia, annál inkább, mert az ipar munkáját számos olyan erő korlátozta a háború után, melyek bármelyike egymagában hosszú időre visszavethette volna az ipart fejlődésében, így a forradalmak, az ország megcsonkítása, az idegen megszállások zsák-mányolásai, a fogyasztónépesség megcsökkenése, stb.

Az iparos-népesség száma (Csonka-Magyarország területén) szinte változatlan maradt tíz év után is. De miképpen? A Budapesten észlelt nagy csökkenést a vidék iparos népességének emelkedése tette jóvá. A vidék ipara olyan erőpróbát állott ki, sikerrel, melynek terhe alatt a budapesti ipar többé-kevésbé megroppant. Igaz, hogy jórésben az önálló iparosok tömegének gyarapodása támogatta ezt a fejlődést. A segédszemélyzet száma a vidéki iparban is a régi maradt 1920-ban, azaz a vidék ipara kisiparibb jellegűvé vált, — csak úgy, mint Budapesté. Ámde Budapest ipari munkásságát valójában még nagyobb hanyatlás érte, mint egész ipari népességünket: csaknem egyötödresze eltűnt. A kihűlt kazánok mellett nem termett a munkásság számára kenyér. A gyárak és egyéb ipartelepek munkástörzse sokféle elszéledt, tömegesen ment haza szülőfalujába. A kenyér, a megélhetés, a mezőgazdaság fölénye jelentkezett ebben a folyamatban az ipari munkával szemben.

Az átalakulásnak nagyon sok jelét fel lehet sorakoztatni. Az ipari élet egész struktúrája megrendült. Budapesten a segéd nélkül dolgozó törpe vállalatok száma felével lett több a háborús évtized végére; a vidéken csak negyedrésznivel. Viszont a húsnál több segéddel dolgozó, nagyipari vállalatok 1910. évi számából a fővárosban csaknem

kétötödörösnyi tömeg kitörlődött; a vidéken sokkal kevesebb. A vidéken inkább épségben maradtak a nagyobb vállalkozások s kevésbé szaporodtak a kisemberek üzemei.

Az ipari segédzemélyzet adatainak egybevetése még erőteljesebben domborítja ki a budapesti és a vidéki fejlődés ellentétes képét. A nagyipari vállalatok munkásságának egyharmadát 1920-ban hiába kerestük volna; az ipari munkásságnak ez a csoportja a vidéken fele olyan arányban sem fogyott meg.

A vidéki ipar tehát sokkal ellenállóképesebbnek bizonyult, mint a fővárosi. Még szembeötlőbb ez akkor, ha tudjuk, hogy az ezernél több segéddel dolgozó vállalatok munkásságának száma kétszer oly erősen szaporodott a vidéken, mint Budapesten. A legnagyobb ipar népességkonzerváló hatását tehát a háború után következett események sem tudták megtömi. E tanulság jelentősége kétségtelen: ha szüksége volt a régi idők Magyarországnak oly levezető csatornára, melyen át a mezőgazdasági népesség feleslege ipari munkához juthatott, erre Csonka-Magyarországnak még inkább szüksége van.

A gyári és üzemi statisztika gazdag anyaga azt igazolta, hogy gyár-
iparunk már 1910 után is szép fejlődésen ment keresztül; nyilván még kedvezőbbet ért volna el az 1912. évi emlékezetes (s a Balkán-háborúkkal összefüggő) gazdasági depresszió nélkül. E depresszió okozta azt; hogy 1914. elején az Amerikába irányuló kivándorlás ismét megélénkült, de persze a világháború miatt csak átmenetileg. A gyár-
ipar 1913. és 1921. évi adatainak vizsgálata is feltárta azt az őserőt, amely a vidék gazdasági életében rejlik. Nyolc év alatt a budapesti gyártelepek száma csaknem egytizedrésszel fogyatkozott; a vidékieké ugyanannyival emelkedett. A budapesti gyárak termelésének értéke háromszor akkora arányban csökkent, mint a vidéki gyáraké. A vidéki gyár-
ipar a Budapesten megtelepült iparral szemben általánosságban inkább meg tudta őrizni termelésének azt a részét és munkásságának azt a tömegét, amely alkalmassá tette a népesség kereső elemeinek foglalkoztatására. Századunk harmadik évtizedének elején Magyarországon elsősorban a vidéki ipar volt az a pillér, melyre iparos népességünk támaszkodhatott.

Az ipari részvénytársaságok statisztikájának számos adaléka szintén azt a felfogásomat igazolta, hogy a vidéki ipari vállalatok kevésbé megtéptetten kerültek ki abból a kataklizmából, amely szinte mindent összerombolt, tízze perzselt Magyarországon az 1919—20. években. A budapesti iparnak sokkal inkább volt szüksége a gyógyító írta 1920-ban, mint a vidékinek.

A dekadenciát, mely Budapest székesfőváros gazdasági életében mutatkozott a háborús évtized végén, az építkezési költségek alakulása is jellemezte. Az évtized legelején az építkezési költségek soha elő nem fordult nivóra szöttek fel, s utóbb is elég magas szinten mozogtak.

A háborús években (és még inkább a háború után) azonban aranykoronákban kifejezve oly alacsonyra zuhantak, hogy az építkezési költségeknek a 0-érték felé való közlekedése híven jellemezte Budapest gazdasági életének válságát.

A kereskedelemmel foglalkozó népesség viszonyainak pontos tükre két szám: Budapesten a kereskedelmi segédszemélyzet kisebb lett 1920-ra, a vidéken közel 10%-kal emelkedett. Pedig Budapesten az önálló kereskedők száma erősebben szaporodott, mint a vidéken! Egy tanulással több igazolja így a vidék egészségesebb fejlődését.

A háborús évtized külkereskedelmi adatainak vizsgálata azzal az eredménnyel jár, hogy külfölddel lebonyolított árúkereskedelmünk azokban az árakban mutatkozott mozgékonyabbnak, melyek a vidék gazdasági életének érdekköre felé hajlanak.

S nem más a tanulság akkor sem, ha a közlekedési viszonyokat kutatjuk. A vasúti forgalom megélnkülése csak kiélezte a vidék javára azokat a kedvező jelenségeket, melyeket a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem adatainak feltárásával felszínre hoztam.

Ezzel munkám rövidre szabott gondolatmenetének végére is jutottam. A célt, melyet magam elé tűztem, elértem: az egész ország gazdasági viszonyaira vonatkozó statisztikai adatok fegyvertárát sikerrel hívtam segítségül annak megvilágítására, hogy Budapest népessége miért fejlődött a háborús évtized során oly lassan. Bebizonyítottam, hogy a székesfővárosi népesség szaporodása a háborús években, — akár csak az előző évtizedben, — alapjában nem volt más, mint függvénye az egész ország gazdasági viszonyainak. A vidék ereje és különösképpen az újjáépítésre váró mezőgazdasági termelés volt viszont az a támaszpont, melyre 1920-ban helyezkedett Magyarország népességének eloszlása. Ha a mezőgazdasági életben nem támad konjunktúra a háború után, — a legnagyobb katasztrófa elé nézhettünk volna viszonylagos túlnépességünk folytán. A kenyér szüksége azonban munkaalkalmat teremtett. Nagy, jól ismert tanulság az, melyet munkám fejtegetéseinek összegezése eredményez; hiszen a mezőgazdasági termelés erőteljes támogatásának szüksége az a konklúzió, melyre jutottam egy küzdelmes korszak gazdaságstatisztikai adatainak összefoglalása után. De általában az egész vidéki gazdasági élet, a mezőgazdaságon kívül az ipar és kereskedelem megerősítése azok az utak, melyeken át haladhatunk a jövődő boldogabb Magyarország felé. Budapest fejlődése is csak úgy lesz a múlthoz méltó, ha gazdaságilag erősebb, kulturáltabb vidék szaporítja majd úgy népességünket, hogy erőfeleslegéből a vidék a legkiválóbbakat engedi át a fővárosnak.

LAKY DEZSŐ